

De dag dat
de onrust kwam

JOHANNE A. VAN ARCHEM

DE DAG DAT DE ONRUST KWAM

Johanne A. van Archem

*De dag
dat de onrust kwam*

VCL serie

ISBN 978 90 5977 596 1
NUR 344

© 2011 VCL-serie, Utrecht
Omslagontwerp en -illustratie: Bas Mazur

www.vclserie.nl
ISSN 0923-134X

Alle rechten voorbehouden

Die dag, eind oktober 1931, klopte het verleden aan de deur bij Rosa Kleine Geerling.

Het was een dag die daarvoor speciaal leek te zijn geschapen. Een sombere dag, waarin het daglicht niet wilde verschijnen en het pijpenstelen regende. De herfst had ingezet met guur en koud weer, en het had al flink gevoren. En dat na een zomer die amper zomers genoemd mocht worden. De dagen van zinderende hitte waren op de vingers van een hand te tellen geweest, en waren gevolgd door onweersbuien die voor complete afkoeling zorgden. En in september was er al nachtvorst. Het jaar daarvoor was ook al zo slecht geweest. Alleen de maand maart was zonniger geweest dan ooit. Blijkbaar moest dat voldoende zijn voor het hele jaar.

Het hele jaar was een akelig jaar, en niet alleen door het weer.

De ramspoed begon voor Rosa al in januari, toen haar oudste dochter Elizabeth, meestal Elsje genoemd, aankondigde een tijdlang gescheiden te gaan leven van haar echtgenoot, met wie ze amper drie jaar getrouwd was.

Woedend was Rosa geworden. 'Ben je nou helemaal betoeterd,' had ze wanhopig door de telefoon geschreeuwd. 'Je gaat in onze kringen niet van je man af. Je denkt toch niet dat ik die schande wil dragen?'

'Ik ga ook niet van hem af. Ik ga een tijd alleen wonen met de kleine. Er volgt geen scheiding, althans, voorlopig niet. Dan kan Rutger eens nadenken over zijn leven als echtgenoot. Het is al de tweede keer dat hij me bedriegt.'

Rosa had diep ademgehaald. 'Luister, Elizabeth. Dat is helaas het leven van een getrouwde vrouw. Een man heeft behoefte aan variatie. Zo zijn mannen nou eenmaal. Het heeft niets te betekenen. Jij bent met hem getrouwd, dat is het voornameste. Dat soort zijsprongetjes draag je als een dame. Je hoort niets en je ziet niets. Gewoon volk mag een scène schop-

pen, wij, dames uit de hogere kringen, doen dat niet. Wij dragen dat in stilte.'

Je vader was geen haar beter, voegde ze er in gedachten aan toe. Ik maak me er niet meer druk over. Ja, ik heb als jonge vrouw ook wel eens gedacht: ik ga weg. Maar waar moest ik naartoe? Ik hoefde niet bij mijn ouders aan te kloppen. Die zouden niet thuis geven.

Elizabeth had geen antwoord gegeven. Alleen een duidelijk gesnuif door de telefoon had aangegeven dat zij het met de redenering van Rosa niet eens was geweest.

Het verweer van Rosa had dus niets geholpen. Het strenge gepreek van vader Barteld had evenmin enig effect gehad.

'Ja, ik weet het,' had Elsje geschimpt. 'Mannen beloven trouw te zijn en mogen die belofte rustig naast zich neerleggen, want zo zijn ze nu eenmaal.'

Barteld had verder gezwegen, misschien een beetje beschaamd, had Rosa nog gedacht.

Tot haar woede, en ook die van haar echtgenoot Barteld, was dochter Elizabeth vertrokken uit de echtelijke woning. Ze woonde nu op een etage in de binnenstad van Enschede. De schande alleen al dat hun dochter tussen gewoon volk was gaan wonen...

Rutger zelf haalde er de schouders over op. Hij vond dat zijn vrouw zich aanstelde. Wat had zoiets nou te betekenen? Ze zag toch geen concurrentie in een fabrieksmeisje met een knap gezichtje? Daar diende ze ver boven te staan. Maar ja, overgevoeligheid was niet gemakkelijk uit te bannen. Hij bood zijn excuses wel aan, beloofde hij. En dan moest het voorbij zijn met die hysterie van zijn vrouw.

Elizabeth maakte geen aanstalten om terug te keren naar de mooie woning, even buiten de stad. Ze was meer dan tevreden in haar eentje, zei ze op een keer tegen haar zus Josefien. Ze had rust en hoefde zich niet af te vragen waar Rutger uithing als hij een avond wegbleef.

Rosa belde wekelijks om haar dochter aan te sporen terug te gaan naar de villa.

Het werd mei, juni, zelfs september, maar ze ging niet terug. Ze bleef waar ze was, op die eenvoudige bovenwoning.

Erger kon het niet, had Rosa gezegd toen een van de vriendinnen uit hun sociale klasse haar attent had gemaakt op het gedrag van Elsje.

‘Dat ze gescheiden leeft van haar man, vooruit, dat gebeurt meer. Maar ze is met dingen bezig die in onze kringen niet horen. Er wordt over gesproken in de stad,’ klonk het wat zurig.

‘Wat doet ze dan?’ wilde Rosa weten.

‘Ze zit in een comité voor hulp aan dat arbeidersvolk,’ zei haar vriendin met een vies gezicht.

Zo, en jij zult wel breduut rondbazuinen dat ze dat doet, dacht Rosa wraakzuchtig.

Het kon nog erger. Narigheid kwam nooit alleen, altijd met meer tegenslagen en misère tegelijk.

In juli overleed, op de gezegende leeftijd van ruim tachtig jaar, Rosa’s innig geliefde moeder, zoals in de rouwadvertentie vermeld stond. De meeste vriendinnen wisten wel beter. Zo innig geliefd was de moeder van Rosa niet. Rosa was niet eens naar de begrafenis geweest. Ze was ziek, meldde ze de vriendinnen. De waarheid was dat ze niet welkom was bij haar broer en zuster in het verre Utrecht.

Het was altijd een kille bedoening geweest in haar ouderlijk huis, besepte ze in die merkwaardige dagen van die koude zomermaand. Ze was zelfs opgelucht geweest, nu haar beide ouders niet meer leefden. Vader was een jaar of vier geleden overleden, zo had ze destijds via een uiterst kil briefje vernomen.

Moeder en vader waren mensen geweest die zich strikt hielden aan de code die gold voor hun kringen. Ze stonden op hun rechten, zoals ze zeiden. Gewoon volk moest aan de kant voor hen.

Ze waren welgesteld en woonden in een comfortabele villa in een dure wijk in Utrecht. Rosa was daar opgegroeid in grote weelde, maar ze was er sinds haar trouwen maar één keer

terug geweest. Ze was al vele jaren gebrouilleerd met haar familie, zoals ze dat noemde.

Daar gingen verhalen over in Enschede, besepte ze. Romantische verhalen over een bruidegom kiezen die niet door de beugel kon bij haar ouders. Ze liet het maar zo.

Toch voelde Rosa de eenzaamheid op zich drukken wanneer ze eraan dacht dat haar ouders er niet meer waren. Zij was nu de oudste generatie, besepte ze, en ze was ruim vijftig. Ze had bijna geen familie. Alleen een broer in Utrecht en een zuster in Den Haag. 's-Gravenhage, zoals de stad steevast werd genoemd. Ze had hen in jaren niet gezien.

Het testament van haar moeder bracht geen verrassing, evenmin als vier jaar geleden de laatste wil van haar vader. Ze kreeg aanzienlijk minder geld dan haar broer en zuster. Tja, zo ging dat als je je ouders boos maakte, had haar broer nog gezegd toen ze destijds eindelijk een keer weer haar opwachting had gemaakt bij de familie vanwege het testament van hun vader.

Toen haar moeder stierf, was ze thuisgebleven.

Rosa had zich niet verweerd tegen dat testament, al had Barteld er sterk over gedacht. Ze wist eigenlijk wel waarom haar ouders hun testament op deze manier hadden gemaakt.

Haar vader was bijna negentig jaar oud toen hij overleed. Moeder was ook ruim tachtig geworden. Nee, ze had geen prettige herinneringen aan hen, zelfs niet als klein kind. Het deftige uiterlijke vertoon was belangrijker geweest dan een warm nest.

Zij had geprobeerd het anders te doen, had ze altijd gedacht. Soms vroeg ze zich af of dat was gelukt. Drie kinderen, een zoon en twee dochters, hadden Barteld en zij gekregen. De dochters waren mooie jonge vrouwen, die goed in de huwelijksmarkt lagen in de provinciestad aan de Duitse grens.

Elizabeth was getrouwd met de tweede zoon van een textielabrikant. Daar had Rosa ernstig op aangedrongen. Elizabeth leek er minder voor te voelen, maar die wist duidelijk niet waar haar geluk lag. Daags voor het huwelijk had Elizabeth

nog gezegd dat ze niets voelde voor haar aanstaande man. Dat idee had Rosa haar wel uit het hoofd gepraat. In hun kringen interesseerde dat niemand. Elsie kreeg een leven als een prinses, geld als water, aanzien en respect. Wat wilde ze nog meer?

En nu woonde ze op een etage in de binnenstad met haar zoontje van goed een jaar.

De jaren waren slecht geworden. Enkele jaren geleden had Barteld al een klein fortuin verloren door verkeerde Amerikaanse investeringen. Toen in 1929 de aandelenbeurs instortte, had Barteld nog optimistisch verklaard dat hij die klap wel kon hebben. Hij zat nog niet op zwart zaad. De crisis die volgde, maakte dat hij nog meer verloor. Zware klappen in de textielindustrie, loonsverlagingen en ontslagen volgden.

Het leek helemaal verkeerd te gaan. Het werkvolk was te veel getergd, zeiden de vakbonden in woedende artikelen in de krant. Er heerste het hele jaar al onrust in de fabrieken. De arbeiders moesten veel harder werken, maar de lonen bleven hetzelfde of gingen zelfs naar beneden. De normen om aan het basisloon te komen waren verhoogd, en de vakbonden waren ontevreden.

Er dreigde een escalatie, zei Barteld. Die zou hij ook voelen. Als de fabrieken kwamen stil te staan door een staking, was de ramp niet te overzien, beweerde hij.

De onrust bleef voortduren. Bij een van de fabrieken waren al maanden werkonderbrekingen en korte stakingen. De vakbonden hadden de afgelopen dagen een ultimatum gesteld. Er kon een staking uitbreken als de fabrikanten halsstarrig aan hun voorwaarden bleven vasthouden: de zoveelste loonsverlaging, en de normen werden weer opgeschroefd. Minder arbeiders moesten meer machines bedienen, en ze kregen alleen maar minder geld in het loonzakje.

Rosa wist weinig van haar mans zaken. Ze had zich er nooit mee bemoeid, en hij vond dat vrouwen over het algemeen geen verstand van zaken hadden. Ze wist zelfs niet wat hij met het kleine kapitaal had gedaan dat ze van haar ouders geërfd

had. Het lot van de vrouw, dacht ze spottend. Ik hoef daarmee niet lastiggevallen te worden, zoals Barteld zegt. Ook de wet gaf hem gelijk: ze kon wel erven, maar het geld werd in ontvangst genomen door haar echtgenoot.

Ach ja, het was wel goed. Ze was volkomen van hem afhankelijk. Zo was het altijd geweest: vroeger van haar familie, nu van haar echtgenoot. Hij had haar meer dan eens verteld dat het erfdeel van zijn familie groter was geweest dan dat van de hare, de bankiersfamilie uit Utrecht.

Ze mocht de familie van Barteld niet. Ze wilde er ook geen contact mee. Het was niet 'haar soort mensen', had ze vaak gedacht, maar nooit uitgesproken – te banaal, te triviaal, te gewoontjes. Daar kwam het op neer. Je kon aan hun gedrag merken dat er geen distinctie en maar weinig beschaving achter zat. Ach, twee generaties terug waren het nog gewone boeren van boven Amsterdam.

Voor het oog van de wereld leek Rosa's leven mooi: het fraaie huis, de drie kinderen, precies zoals het hoorde: eerst een zoon, daarna twee dochters. Kortom, een gelukkig echtpaar met een fijn gezin. Rosa was druk met haar sociale activiteiten, Barteld met zijn bedrijf. Hij noemde zich directeur van een handelsfirma die handelde met de textielabrikanten van Enschede en verre omgeving. Hij kocht en verkocht katoen en andere stoffen in binnen- en buitenland.

Het afgelopen jaar was het onrustig geweest in Twente en in het hele land. De economie was sterk achteruitgegaan. De wereldhandel was in elkaar geklapt. Duizenden mensen waren ontslagen, de middenstand klaagde steen en been, winkels sloten bij gebrek aan omzet. Soms, dacht Rosa, maakten de Enschedese werkgevers er gewoon misbruik van. Ze probeerden er een slaatje uit te slaan. En dat lukte hun heel aardig.

'Ze gaan staken,' zei een collega van Barteld afgelopen zaterdag tijdens een dinertje voor gelijkgestemden, zoals Rosa dat soms noemde.

'Dat kunnen de arbeiders niet winnen,' zei Barteld smalend.

‘Zelfs niet met die vermaledijde vakbond van hen. Die communisten stoken alles op. Ze maken de complete economie kapot.’ In zijn ogen blonk de onrust. Een staking was een ramp voor zijn handelskantoor.

Hij was al dagen niet te genieten, dacht Rosa toen. Avond aan avond hing er een loodzware sfeer van neerslachtigheid en woede in huis. Barteld zat vaak tot laat te werken op zijn kantoor. Wat zat hij daar nu eigenlijk precies te doen, vroeg Rosa zich soms af. Ze vroeg het een keer, maar kreeg als antwoord: ‘Daar heb jij toch geen verstand van.’

Rosa en de kinderen moesten het ontgelden. Gelukkig was hun zoon, Everhard, enkele jaren geleden al vertrokken naar Zuid-Afrika. De toen net afgestudeerde jongeman was nog conservatiever dan zijn vader, als het op vakbonden en arbeiders aankwam. Daarginds kenden de arbeiders hun plaats nog, had hij bij zijn vertrek gezegd.

Elsje had hem uitgelachen: ‘Een echte student, die nog niets van het leven heeft meegemaakt. Hij komt er wel achter, als hij er intelligent genoeg voor is.’

Rosa miste haar zoon amper. Hij woonde al een aantal jaren niet meer thuis, studeerde in Leiden en had daar zijn leven opgebouwd. Een leven waarvan ze maar liever niets wilde weten.

Josefien, de jongste, woonde nog thuis. Ze lagen elkaar niet echt, had Rosa vaak gedacht. Het waren geen van beiden dochters zoals ze volgens het ideaalbeeld zouden moeten zijn.

Elsje was getrouwd. Ruim drie jaar geleden was dat een societygebeuren van de eerste orde geweest. Rutger was een goede partij. Barteld en Rosa hadden daar genoeg achteraan gezeten. De tweede zoon van een textielabrikant was een uitmuntende kandidaat. Niet de grootste fabriek van Enschede, maar toch een aanzienlijke fabriek, waar veel mensen werkten.

Als Elsjes ouders hadden ze staan stralen tijdens de huwelijksvoltrekking. Hun sociale status was sterk vooruitgegaan, hoopten ze, en verwachtten ze ook.

Er waren protesten gekomen over de omvang, de weelde en de rijke tafels met exclusief voedsel voor de gasten die de bruiloft bezochten. Zelfs Elsje had stroef en boos gekeken bij al die weelde. Arbeiders moesten loon inleveren, maar de uitspattingen van zo'n bruiloft werden schaamteloos tentoongespreid, zei een vakbondsman nijdig. De elite hoefde haar rijkdom in deze tijd niet zo provocerend te demonstreren.

Daar werden de schouders over opgehaald. Dankzij hen hadden die arbeiders een inkomen. Dat moesten ze ook eens bedenken. Maar dankbaarheid, ho maar.

Zonder die arbeiders hadden de fabrikanten ook geen inkomen, fluisterden stemmen, en dat was maar al te waar, meenden sommigen.

En nu, amper drie jaar later, was Elsje vertrokken uit de echtelijke woning. Er was om gegniffeld in Enschede. Daar was Rosa van overtuigd. Niet alleen door het gewone textielvolk, maar ook door haar kennissen en vrienden.

Barteld was bang dat het gedrag van zijn dochter hem orders zou gaan kosten. Die lui trokken allemaal één lijn. Het ging om de zoon van een van hen. Over het geluk van zijn dochter scheen hij zich niet zo druk te maken.

Rosa trouwens ook niet. Elsje diende haar plaats te weten. Ze was een vrouw, en vrouwen hadden niet dezelfde rechten als mannen, ook al mochten ze sinds een aantal jaren stemmen. Die jonge vrouwen van tegenwoordig waren veel te zelfstandig geworden. Die meenden dat ze het alleen wel konden.

Gelukkig was Josefien anders, vond Rosa. Daar was ze van overtuigd. Josefien was bezig haar trouwdag voor te bereiden. Ze was na lang aarzelen overstag gegaan om een verloving aan te gaan met de zoon van een bedrijfsleider van een van de grootste fabrieken van Enschede. Niet zo'n stralende partij als haar zuster, maar dat kwam doordat Elsje het door haar gedrag een beetje had bedorven voor haar zuster. Ze zou ook geen jonge stralende bruid meer zijn. Ze was de twintig al ruim gepasseerd.

In naargeestige momenten dacht Rosa soms dat de geschie-

denis zich herhaalde. Was haar jongste dochter wel zo gelukkig met haar verloving? Maar die gedachte verdrong ze. Niet aan denken, nu niet, nooit niet.

Ze wist niet wat haar dochters met elkaar bespraken. Geen van tweeën zou hun deftige moeder ooit in vertrouwen nemen.

Ze hield niet van haar verloofde, vertelde Josefien aan haar oudere zus, maar helaas, ze moest het huwelijk maar ondergaan. Ook voor haar, als bevoorrechte dochter uit de hoogste kringen van de stad, zat er niets anders op dan een aanvaardbare partij te trouwen en een nutteloos leven te leiden als onwetende echtgenote van een welgestelde man. Ze kreeg een huwelijk op stand en ze moest de zisprongen van haar echtgenoot maar door de vingers zien. Zo ging het al sinds er rijkdom en armoede bestond. Ze was zelfs blij dat de bruiloft werd uitgesteld tot de onrust in de Twentse textielwereld voorbij was.

Het was een akelig jaar geweest, dat jaar 1931, verzuchtte ze op die koude dag in oktober. Het kon haar niet gauw genoeg december worden. Ze zag uit naar een nieuw jaar. Volgend jaar wilde ze een lange reis maken naar Duitsland, naar het Harzgebergte. Nee, niet met Barteld. Die had geen tijd. Ze wilde met een vriendin gaan.

Barteld was ertegen, zei hij botweg. Rosa had genoeg te doen met de voorbereiding van Josefiens huwelijk. Dat kostte Barteld een kapitaal.

Ze keek verbaasd op toen ze hem dat hoorde zeggen. Sinds wanneer maakte Barteld zich zorgen over geld?

‘De tijden zijn slecht,’ zei hij nors. ‘Dat weet je zo langzamerhand wel.’

Ja, dat wist ze. De krant stond er vol van. Ze sloeg die artikelen maar over. Ze werd er zo treurig van. De pessimistische toon over hoe slecht het overal was. Trieste verhalen van mensen die beweerden honger te lijden. Het was al zo lang oorlog in de textiel. Het was nooit anders geweest. In vroeger jaren ging het ook hard tegen hard. Ze herinnerde zich vaag nog ka-

pelaan Ariëns, die in 1890 zo'n grote rol speelde in een heersend conflict. De fabrikanten hadden de lastige kapelaan handig weten weg te werken met hulp van het aartsbisdom Utrecht.

Rosa was toen een jong meisje, dat geen idee had van stakingen en arbeiders. Ze woonde ver weg in Utrecht als dochter van een schatrijke bankier. Ze kende de wereld van de Enschedese textiel helemaal niet en zou in die jaren gelachen hebben als iemand gezegd had dat ze de rest van haar leven aan de Duitse grens zou doorbrengen.

Ze wist nog steeds weinig van de wereld van de textiel en van de stad Enschede. De wijk De Krim in het centrum was een wijk waar halve misdadigers woonden, had ze al die jaren geloofd. Een politieagent ging er niet alleen naar toe. De wijken Sebastopol en 't Overschot werden ook bevolkt door horden vreemde arbeiders die uit alle delen van Nederland waren gekomen voor werk in de textielfabrieken. Het waren mensen die door het stof kropen, die leefden als beesten, met meer kinderen dan geld.

Zij had niets te maken met arbeiders uit de fabriek.

Zeven jaar geleden was er ook een zware staking geweest, die maar liefst een halfjaar had geduurd. Meer dan twintigduizend arbeiders hadden op straat gestaan. Ze hadden de strijd verloren en waren met hangende pootjes teruggekomen naar de fabrieken.

Zelfs nu, jaren later, begreep ze nog niets van die arbeiders. Ze hadden een loon dat voldoende was, vond ze, maar die kerels verzopen alles. Ze sloegen hun vrouwen en konden soms niet van hun dochters afblijven.

Daar had zij niets mee te maken. Dat zou ze voor geen goud willen. Zij leefde in een andere wereld, een wereld waar geld genoeg was, waar beschaving heerste, en etiquette.

En nu ineens moest ze horen: de tijden zijn slecht. Dat klonk als: we moeten op de centen letten. Daar had ze zich nog nooit druk over gemaakt, zelfs in de oorlog niet. Toen had ze nog alle luxe gekend. Waar het destijds allemaal vandaan

kwam, wist ze niet. Ze had vaag iets gehoord over smokkel en grensbewaking.

Dat kon Rosa niets schelen. Dat was een andere wereld. Zij had andere zorgen. Zeker toen er op een ochtend midden in een bui met recht uit de hemel vallende regen aangebeld werd, en het dienstmeisje kwam zeggen dat er iemand was die haar dringend moest spreken. Nee, ze had geen afspraak, maar mevrouw zou graag willen horen wat ze te zeggen had.

Rosa werd nieuwsgierig. Veel later dacht ze dat ze had moeten zeggen dat ze niet thuis was, dat ze op reis was naar Amerika of zoiets en voorlopig niet terug zou komen. Misschien was alles dan anders gelopen. Maar de avond daarvoor was Barteld weer tekeergegaan over geld. Ineens mocht ze niet meer een nieuwe japon bestellen. Het was te duur, en ze had genoeg japonnen in de kast hangen. Opnieuw voelde ze de verbijstering over die opmerking. Ze was er werkelijk overstuur van. Was er geldgebrek? Ze had er zelfs slecht van geslapen.

Misschien was ze om die reden toch naar de deur gegaan toen het dienstmeisje met die boodschap kwam.

HISTORISCHE ROMAN
OVER DE TEXTIELSTAKING
IN TWENTE

De dag dat de onrust kwam

Het is 1931 als in Enschede een textielstaking uitbreekt die grote onrust teweegbrengt. Roel Oude Egberink en Jo, een jonge Belgische vrouw, gaan noodgedwongen in de gaarkeukens werken. Rosa Kleine Geerling merkt ondertussen dat thuis alles misloopt. Echtgenoot Barteld heeft de erfenis van haar vader verkeerd belegd en al het geld is weg. Als Roel op een dag ziet hoe een van de werkers ‘mevrouw Elsje’, de dochter van Rosa, lastigvalt, weet hij te achterhalen wie het was. Pas dan merkt hij hoe zijn geliefde Jo als twee druppels water lijkt op Elsje en beseft hij met welk verleden zij tobt.

Johanne A. van Archem komt opnieuw met een roman waarin spanning, romantiek en historische gebeurtenissen samenkomen. Door haar interesse in stamboomonderzoek komt de auteur menig merkwaardig verhaal tegen, waardoor haar boeken levende geschiedenissen zijn.

ISBN 978 90 5977 596 1 NUR 344

9 789059 775961

www.vclserie.nl